

**Концептуальні підходи до визначення депресивних територій та оцінки
фінансового забезпечення їх розвитку**

Трансформаційні процеси в економіці України, її інтеграція до світового економічного простору обумовлюють необхідність обґрунтування перспектив подолання депресивності територій держави та здійснення оцінки фінансового забезпечення їх розвитку. Методологія подолання депресивності територій та стимулювання їх внутрішнього розвитку передбачає запровадження відповідних системних механізмів санації на основі максимальної концентрації фінансових ресурсів в найбільш кризових точках, що є запорукою стабільного економічного розвитку депресивного регіону, реалізації оптимальної взаємодії підприємств різних форм власності, оптимізації структури місцевого господарювання. При цьому, актуальність дослідження концептуальних підходів до визначення депресивних територій та оцінки фінансового забезпечення їх розвитку зумовлена необхідністю пошуку механізмів вирішення проблем розвитку депресивних територій та доцільністю запровадження ефективних методів управління фінансовими ресурсами в процесі їх формування та використання на рівні депресивних регіонів.

Проблеми депресивності територій та окремі аспекти фінансового забезпечення регіонального розвитку доволі широко висвітлюються в працях З.С.Варналія, І.М.Вахович, В.М.Геєць, З.В.Герасимчук, М.І.Долішного, Л.М.Зайцевої, В.М.Опаріна, С.І.Юрія, однак недостатньо уваги приділено питанням дослідження концептуальних підходів щодо визначення депресивних територій та оцінки фінансового забезпечення їх розвитку.

Поняття «депресивна територія» як і більшість наукових категорій виникло досить емпірично. Найчастіше депресивними вважаються регіони з негативною динамікою ключових соціально-економічних показників, пригніченим розвитком, господарською стагнацією. Але цей підхід стає все більш спрощеним з огляду на регіональну проблематику, що ускладнюється в період докорінної трансформації суспільства. В

умовах системної кризи майже всім регіонам притаманні вищенаведені ознаки. Якщо на цій обставині ґрунтувати державну регіональну політику, то остання буде, надмірно уніфікованою, спрощеною, неадекватною реальному стану справ у різних регіонах. Отже, потрібні не описові, а узагальнюючі наукові підходи, які б дозволили поглянути на феномен депресивності в контексті різноманітних проблем регіону як складного утворення.

В зарубіжній економічній літературі поняття «депресивна територія» вперше застосовано в 1929 році, тобто під час великої економічної кризи у Великобританії. При цьому, депресивними вважалися території (регіони) з найвищим рівнем безробіття. Було встановлено, що для забезпечення економічного розвитку в таких регіонах є необхідним прийняття і реалізація відповідних заходів на державному рівні [7]. У 80-х роках в радянській регіональній науці цей термін використовувався для позначення поняття з аналогічним змістом.

В. К.Лексін, О. І. Швецов і В.О.Матвеев депресивними регіонами вважають територіальні утворення, у яких з економічних, соціальних, екологічних й інших причин перестали існувати умови і стимули розвитку. Ці утворення не можуть розраховувати на самостійне вирішення депресивної ситуації і вимагають надзвичайної підтримки ззовні, з боку держави в цілому [3]. При цьому зацікавленість держави пов'язана з тим, що точки депресії рано чи пізно стають центрами політичного, соціально-економічного, екологічного напруження для всієї країни.

Г.В.Билов, підкреслюючи відмінності в поняттях "слаборозвинений" і "депресивний" регіон, указує, що термін "слаборозвинений" характеризує рівень розвитку взагалі, відбиває деяку досить стабільну й історично сформовану ситуацію (бідність, високе безробіття, нерозвиненість вторинного і третинного секторів), тоді як поняття "депресивний" характеризує відносно недавню тенденцію в розвитку регіону за структурної перебудови економіки. Депресивність – це прояв структурної кризи в регіональному вимірі: депресивними є ті регіони, що непогано функціонували або навіть процвітали за колишніх економічних умов. Однак, за існуючих умов вони

благополучно розвиватися не можуть через які-небудь структурні проблеми (переважання видобувних чи переробних галузей промисловості за наявності падіння попиту на продукцію або нерентабельності її виробництва, порушення господарських зв'язків, нерозвиненість сфери послуг тощо) [1].

У Федеративній Республіці Німеччини з терміном «депресивна територія» почали застосовувати синонім «регіон біди». В 1964 році Е.Дітріх запропонував для означення депресивних регіонів ще один синонім «проблемний регіон» [7]. З часом кожен із синонімів одержав додаткове смислове навантаження.

В.Є. Селиверстов, М.К. Бандман, С.С. Гузнер розрізняють відсталі і депресивні проблемні території [10].

Відсталими, на їхню думку, є регіони, що протягом довгого періоду з різних причин не мали належного розвитку, усі їхні соціально-економічні показники були нижче, ніж у країні в цілому. У результаті реформ їхнє становище ще більш погіршилося, і в даний час вони не мають необхідного потенціалу для розвитку. До цих регіонів автори пропонують відносити північні райони Росії, а також групу республік Північного Кавказу (зокрема ті де відбуваються військові конфлікти).

Принципова відмінність депресивних регіонів від відсталих полягає в тому, що за більш низьких на даний час, ніж у середньому по країні, економічних показниках, у минулому це були розвинені регіони, що за деякими характеристиками посідали значне місце в країні. Однак з різних причин (через виснаження ресурсів, у результаті погіршення геологічних умов, зниження попиту на продукцію регіону або її конкурентоспроможності) ці регіони втратили своє колишнє значення.

А.Г.Гранберг до проблемних відносить регіони з особливими аномаліями і пропонує розглядати два підходи до класифікації таких регіонів. Перший підхід орієнтований на оцінку регіонів за ступенем гостроти (кризовості) найважливіших проблем на основі системи визначених індикаторів. За даним підходом він виділяє такі основні проблеми регіонального розвитку: економічні, геополітичні, етнічні та екологічні [8]. Такий підхід до класифікації проблемних регіонів хоч і дає можливість

виділити та систематизувати досить широке коло регіональних проблем, однак залишає поза увагою соціальні проблеми, які можуть бути основною причиною появи інших. Другий підхід орієнтований на політику цілеспрямованого оздоровлення регіонів. В основі цього підходу лежить типологізація за основними проблемами. З точки зору регіональної економічної політики, зазначає А.Г.Гранберг, головними типами проблемних регіонів є відсталі (слаборозвинуті) та депресивні. Поняття „відсталість (слаборозвинутість)" регіону є відносним: до даного типу проблемних регіонів автор відносить регіони, що мають традиційно низький рівень життя, порівняно з основною масою регіонів країни. Депресивні території принципово відрізняються від відсталих тим, що за нижчих, ніж в середньому по країні, сучасних соціально-економічних показників у минулому ці регіони були розвинутими, а за деякими видами виробництв займали провідні місця в країні. Як правило, ці регіони мають достатньо високий рівень накопиченого виробничо-технічного потенціалу, значну частку промислового виробництва в структурі господарства, відносно високий рівень кваліфікації кадрів. Проте з різних причин ці регіони втратили своє минуле економічне значення і відносні переваги. За даним підходом автор робить спробу класифікувати регіони за інтенсивністю та рівнем розвитку, однак називає цю ознаку „за основними проблемами". Разом з тим за даною класифікацією важко прослідкувати критерії віднесення регіонів до того чи іншого типу, тому для застосування її на практиці необхідні суттєві уточнення як щодо критеріїв оцінки рівня проблемності, так і щодо методики розрахунку цього рівня в регіонах країни.

У широкому розумінні під депресією(від лат. depressio - пригнічення) розуміють застій в економіці, який характеризується відсутністю піднесення виробництва і ділової активності, низьким попитом на товари і послуги, а також безробіттям. Депресія настає зазвичай після кризи і свідчить, що економічна криза перейшла у завершальну фазу, після якої при певних умовах можна чекати поживлення, а пізніше піднесення в економіці.

Коли депресія стає загальнонаціональною чи загальнорегіональною, традиційне трактування депресивних явищ втрачає сенс. На нашу думку, з урахуванням загального депресивного стану вітчизняної економіки мова може йти про надання статусу депресивних територій лише локально обмеженим територіальним угрупованням.

Л.М. Зайцева вважає, що в умовах загальнорегіональної депресії вибір обмеженої кількості територій, що могли б стати об'єктами державної підтримки, вимагає порівняльних оцінок для об'єктивного виділення тих територій, на яких ознаки депресії і, головне, тенденції їхнього прояву більш виражені, ніж у середньому по регіону, по групі регіонів і по Україні в цілому. Теоретично перелік ознак територіальної депресивності повинен бути більш широким: адже депресія є системним явищем, і чим більше ознак депресії буде виявлено, тим краще. Практично ж перелік відповідних показників повинен визначатися тільки цілями виокремлювання точок депресії. Якщо визначати населені пункти, сільські райони і тому подібні утворення, аномально важкий стан яких потрібно зафіксувати як привід до проведення державних регулятивних дій, то перелік відповідних показників повинен бути мінімально необхідним, відповідати вимогам об'єктивності і порівнянності [5].

У зв'язку з цим достатньо охарактеризувати ресурсні можливості депресивної території, регіональну і міжрегіональну гостроту депресії, локальний рівень депресії.

Ресурсні можливості самостійного вирішення депресивної ситуації можуть характеризувати показники бюджетної забезпеченості (з урахуванням усіх видів державної підтримки, що надається), наявності майна і ресурсів, що можуть бути задіяні в процесі виходу з депресивного стану, а також показники, що характеризують можливості диверсифікованості, конверсії і реструктуризації виробництва.

Гострота депресії, тобто відносне погіршення параметрів ситуації, що розглядається, визначається як темпи спадання на самій депресивній території і як порівняння зазначених параметрів з аналогічними характеристиками інших однотипних територій регіону (або із середніми по регіону), а також із аналогічними характеристиками інших регіонів і територій. Так, немає змісту порівнювати стан

шахтарського селища зі станом великого обласного центру, але натомість необхідне порівняння зі станом інших шахтарських селищ. Відзначимо також, що параметри ситуації необхідно оцінювати в динаміці, щоб обґрунтувати депресивність як тенденцію, а не як випадкову характеристику території.

Локальний рівень депресії повинен характеризувати показники спаду (погіршення) основних параметрів рівня і якості життя людей (наприклад, тривалість життя і надання соціальних послуг), економіки (насамперед, у наданні робочих місць і формуванні дохідної частини регіонального і місцевого бюджетів), а також стану навколишнього середовища.

Однак, для дослідження територіальних проблем депресивності територій найбільш прийнятними, на наш погляд, є показники, що характеризують стан ринку праці, соціальної інфраструктури, а також показники рівня життя населення, зокрема грошові доходи населення у розрахунку на одну особу, оскільки вони враховують усі види грошових надходжень (у вигляді оплати праці для всіх категорій працюючих, пенсій, доходів від власностей, стипендії, надходження від продажу продуктів сільського господарства та іноземної валюти тощо). Грошові доходи населення фіксуються за регіонами; визначаються всі доходи, а також наявні доходи в розрахунку на одну особу. Нас цікавить другий показник, оскільки він є порівняльним як за територією, так і за галузями тому, що його в усіх випадках приводять до спільного знаменника, яким найчастіше виступає одна особа (рис. 1).

Показником оцінки депресивності можуть бути й інвестиції в основний капітал. При збільшенні таких інвестицій регіон має перспективи активізувати свою господарську діяльність, збільшувати зайнятість, у т.ч. і за рахунок залучення нових працівників. Отже, інвестиції в основний капітал є своєрідним індикатором оцінки інтенсивності господарської діяльності певної території в майбутньому, а тому, і зниження її депресивності.

Рис. 1. Основні критерії депресивного стану територій [6]

При відборі показників для дослідження депресивності територій необхідно враховувати, щоб використана інформація забезпечувала всебічну оцінку депресивності, дозволила виявити найсуттєвіші явища й процеси, була об'єктивною і нагромаджувалась протягом досить тривалого часу. Остання обставина набуває принципового значення, оскільки дозволяє вивчати процес у динаміці, виявити певні часові тенденції й закономірності.

У просторовій організації суспільства депресивні території вирізняються масштабами й особливою кризовістю прояву тієї чи іншої складної проблеми. При цьому комплекс заходів, спрямованих на поетапне їх вирішення, виходить на рівень загальнодержавних завдань. Невирішеність їх становить загрозу соціально-економічному механізму всієї країни, може призвести до різкого загострення політичної нестабільності, погіршення екологічної ситуації тощо. Саме тому необхідною передумовою повноцінного розвитку економічної та соціальної сфери депресивних регіонів є ефективне фінансове забезпечення.

Дотримання вимоги економічних систем депресивних територій щодо повноти та регулярності надходження фінансових ресурсів до економічних суб'єктів та подальшого їх перерозподілу є однією з ключових проблем економічної політики на державному та регіональному рівнях. Дослідити достатність наявних фінансових ресурсів та визначити існуючі алгоритми їх розподілу, виявити переваги та недоліки прийнятих фінансових рішень дозволяє оцінка фінансового забезпечення депресивного регіону за напрямками розвитку.

Існують численні підходи до здійснення оцінки фінансового забезпечення сталого розвитку різних територіальних рівнів, що дозволяють оцінити окремі аспекти фінансового забезпечення реалізації цілей сталого розвитку. Найбільшого застосування набули підходи до оцінки фінансового розвитку макро- та мікрорівня, тоді як фінансове забезпечення регіонів, в тому числі депресивних оцінюється, як правило, за показниками виконання місцевих бюджетів. Така інформація, на нашу думку, є

неповною та не дозволяє виявити наявний фінансовий потенціал сталого розвитку депресивного регіону.

Інститутом економічного прогнозування НАН України була здійснена індексна оцінка фінансового потенціалу, яка містить набір показників динаміки за шістьма групами, що враховують готівковий обіг, депозити, кредитні вкладення в економіку, обсяг іноземної готівки у населення, ресурси зведеного бюджету території та капіталізацію фондового ринку [12]. На нашу думку, запропонований індексний метод як зіставлення фактичних показників з даними 2000 року не зовсім обґрунтований для оцінки фінансового потенціалу, адже базовий 2000 рік не відзначився найвищими результатами, які можна застосувати для оцінки рівня використання потенційних можливостей.

В.Г. Мельничук є автором підходу щодо здійснення оцінки фінансового потенціалу за інституційними секторами економіки (загального державного управління, фінансових корпорацій, домашніх господарств, некомерційних організацій) [4]. Така методика оцінює наявний фінансовий потенціал, однак не дозволяє оцінити рівні фінансового забезпечення економічної, соціальної та екологічної сфер території і зіставити фінансові потреби цих сфер з реальними фінансовими можливостями.

Здійснити оцінку бюджетної складової політики фінансового забезпечення розвитку регіонів, в тому числі депресивних, дозволяють підходи щодо оцінки фінансової стійкості регіонів. Так, підхід щодо проведення моніторингу стійкості регіональної фінансової системи запропонований В.М.Єдроною та О.О.Кавіною передбачає застосування шести груп показників, що характеризують виконання бюджету: співвідношення доходів та витрат, їх структуру та динаміку, дефіцит (профіцит) грошових фондів, виконання бюджетів та використання позикових коштів [2]. Н.М.Сабітова для визначення фінансової стійкості депресивного регіону пропонує використовувати співвідношення між власними та позиковими джерелами

фінансування витрат регіону, інформацію про які пропонується отримувати із балансу фінансових ресурсів регіону та бюджету [9].

Здійснення оцінки фінансового стану бюджету адміністративно-територіального утворення на основі розрахунку п'яти показників було запропонована Н.І.Яшиною та І.О.Гришуніною. Ці показники спрямовані на оцінку співвідношення між:обсягом боргу регіону та його доходами (без трансфертів); витратами на обслуговування боргу та витратами бюджету регіону; дефіцитом бюджету та обсягами доходів (без трансфертів); поточними витратами бюджету та обсягом доходів; сумами податкових і неподаткових надходжень до доходів бюджету регіону [13].

Розглянуті підходи містять досить обґрунтовані показники, однак вони не дозволяють оцінити рівень фінансового забезпечення та його вплив на реалізацію цілей сталого розвитку депресивного регіону.

На думку Вахович М.І. для здійснення оцінки фінансового забезпечення розвитку депресивних територій доцільно:

- провести оцінку інтегрального рівня розвитку депресивного регіону з метою визначення регіональних асиметрій соціального, економічного та екологічного розвитку у динаміці, виявлення причин отриманих результатів та обґрунтування їх наслідків;
- здійснити оцінку фіскального забезпечення розвитку депресивного регіону на основі: визначення рівня децентралізації бюджетної системи; виконання бюджетів за доходами та видатками; дослідження складу та структури джерел наповнення бюджетів; оцінки рівня податкоспроможності регіону; дослідження рівня фінансової самостійності та рівня дотаційності бюджетів;
- провести оцінку інвестиційного забезпечення розвитку депресивного регіону, що передбачатиме дослідження інвестиційної активності та інвестиційної привабливості регіону [11].

Таким чином, зіставлення інтегральних рівнів розвитку депресивних територій та їх фінансового забезпечення дозволить поєднати та об'єктивно оцінити, наскільки

ефективно використовується наявний фінансовий потенціал кожного депресивного регіону та до яких результатів він призводить, виявити найменш фінансово забезпечені напрямки сталого розвитку таких регіонів та визначити їх потреби, дослідити асиметрію ефективності фінансового забезпечення розвитку депресивних територій.

Література

1. Былов Г. Возможность использования различных индикаторов для оценки региональной социально-экономической асимметрии //www.tacis.federation.ru/bylov.htm
2. Едророва В.Н., Кавинов А.А. Система показателей мониторинга устойчивости региональной финансовой системы //Финансы и кредит .–2005.–№19(187).–С.4-11.
3. Лексин В., Швецов А., Матвеев В. Концепция проекта Федерального Закона «О дополнительных мерах государственной поддержки депрессивных регионов» //www.tacis.federation.ru/report-shvezov-matveev.htm
4. Мельничук В.Г. Стан та основні тенденції розвитку фінансів в інституційних секторах економіки України //Фінанси України. – 2006. – №9. – с. 104-116
5. Методологічні підходи до визначення проблемних територій та напрями регулювання їх подальшого розвитку / За наук. та заг. ред. Л.М. Зайцевої: Монографія Д.: ДРІДУ НАДУ при Президентові України, 2003. – 144 с.
6. Новикова А.М. Депресивні території: Європейський досвід та проблеми України. [http:// www.nisp.gov.ua /Vydanna/Panoramaissuu.php](http://www.nisp.gov.ua/Vydanna/Panoramaissuu.php).
7. Павлов Ю.М. Региональная политика капиталистических государств. – М.: Наука, 1970. – 329 с.
8. Региональное развитие: опыт России и Европейского Союза / Рук. авт. колл. и отв. ред. А.Г. Гранберг. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2000. – 435 с.
9. Сабитова Н.М. К вопросу о финансовой устойчивости субъектов РФ //Финансы и кредит . – 2005. – №6(174). – С.30-32.
10. Селиверстов В., Бандман М., Гузнер С. Классификация регионов РФ для целей региональной политики //www.tacis.federation.ru/report.htm

11. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізм реалізації: моногр./ І.М. Вахович; Луц. держ. техн. ун-т. – Луцьк, Надстиря, 2007. –496 с.
12. Шумська С.С. Фінансовий фактор у виробничій функції економіки країни // Фінансова система України : Зб. Наук. пр. – Острог: Вид-во «Національний університет» « Острозька академія», 2006.0Вип.8.-Ч.3. – С.169-176
13. Яшина Н И., Гришуніна И.А. Совершенствование теоретических и практических основ оценки фінансового состояния и качества управления бюджетами в целях повышения эффективности управления фінансовыми ресурсами территории //Финансы и кредит . – 2006. – №4(208). – С. 2-11.

Анотація

Ірина Круп'як

Концептуальні підходи до визначення депресивних територій та оцінки фінансового забезпечення їх розвитку

Досліджено концептуальні підходи до визначення депресивних територій. Розглянуто показники оцінки депресивного стану територій. Обґрунтовано необхідність здійснення оцінки фінансового забезпечення розвитку депресивних територій.